

ЕТНОГРАФІЯ ГОЛОДОМОРУ НА ПОДІЛЛІ (на матеріалах сіл Самгородок, Красне, Софіївка Козятинського району Вінницької області)

Колективізація зруйнувала традиційні форми і методи сільськогосподарського виробництва. Насильницькі методи виконання нереальних планів хлібопостачання розорили селянина, призвели до повного занепаду землеробства, зруйнували підвалини традиційно-побутової культури, яка складалась протягом століть. Намагаючись зламати опір проведенню колективізації, політбюро ЦК ВКП(б) спільно із центральним урядом обрали найжорстокіший шлях розправи з народними масами – голод.

Голодомор нищив не тільки фізичне та матеріальне життя людей, він спричинив до руйнації й духовну культуру, яка сприяє консолідації нації та державотворчим тенденціям.

Історики здебільшого займалися підрахунками кількості жертв. Мало висвітленими у вітчизняній історіографії є етнонаціональний та етнографічний аспекти голодомору. Щодо першого, то деякі історики, як українські, так і зарубіжні, пояснюють це тим, що й досі не віднайдено архівних документів, які безпосередньо підтверджували б цифри витрат від голоду.

Щодо етнографічного аспекту, то в науковій літературі поки що мало приділено уваги дослідженню явищу голодомору як засобу винищення традиційно-побутової культури – це, зокрема, праці В. Сергійчука¹, В. Борисенко². Тому тема етнографія голодомору є актуальною особливо сьогодні.

Фактичний матеріал зібраний під час польової експедиції 2002 року в селах Самгородок, Красне, Софіївка, Козятинського району, Вінницької області.

Ліквідація куркульства призвела до руйнації основних рис менталітету українського селянства: атеїзму, індивідуалізму, психологічної та господарської замкнутості. Основна маса колгоспників не могла відійти зразу від традиційних форм господарювання. До суспільного майна та худоби більшість селян ставились як до чужого, що спричинило виробленню психології не господаря, а стороннього спостерігача. Саме такий механізм господарювання помітно похитнув особливо в подальші роки голодомору сільську звичаєву культуру.

З усної історії старожилів дізнаємося: “У батька було шестеро коней, три корови, бик, жеребець. Якось вночі прийшли забрали тата, вивели все з хліва, ось так залишились удвох з сестрою. Потім якось кінь приходив, видно не було чим кормити, підійде до обійстя (двору) і дивиться такими голодними очима, такий сухий, шкура й кості.

Одного дня привели четверо корів, нічого не сказали та пішли. Я їм їсти давала, солону носила, воду. Через тиждень прийшли питають: чиї корови? Я кажу, що не знаю, а вони: а нащо їсти даєш? Я кажу, що ревуть, а мені жалко щоб не поздыхали”³.

Більшість селян з метою уникнути розкуркулення продавали своє майно, закінчували життя самогубством, що призводило до руйнації демографічної ситуації та цілісності традиційно-побутової культури села: “Стан будівель колгоспників надзвичайно поганий. Хати своєчасно не ремонтуються, будівлі розвалені, двори порозгорожені, позаростали бур’янами”⁴.

“А холодно було, палили ожередом, ламали колючину, стерню горнули, хати розшивали, і не палили, щоб нагрітися, а щось зварити, а в печі розгорнеш попіл, залізеш і спиш, в хаті мороз на стінах”⁵.

Голод призводив до руйнації традиційних підвалів української сім’ї: матері, свідомо оберегаючи батька-годувальника, виганяли з хати дітей: “Мама татку краще їсти давала і сама, а

ми троє встали зранку і вже на акації, листя шукаємо щоб поїсти. Мама боялися залишитися без тата, а дітей ще можна народити”⁶.

Траплялися випадки, коли батьки відбирали в дітей їжу, що свідчить про затьмарення розуму, втрату почуття материнства: “У сусідів було троє дітей і всі померли”⁷.

“Батько повернувся з Уралу з якоюсь жінкою і забрав до себе сина. Одного разу він приніс хліба, всі поїли, а його хлопчик вночі встав і наївся багацько. Батько пішов на роботу а мачуха набила його. Хлопчику 7 літ було. Не лікували, хотіли щоб вмер, а він вижив та й пішов від них”⁸.

Траплялися поодинокі випадки, коли батьки їли своїх дітей. З вуст старожилів села Самгородка дізнаємося: “В Збаражі мати дітей своїх поїла. Родичі її взнали і повішали”⁹.

“Сусідка спекла 11-річну дівчинку в печі, але не їла, сама себе вбила”¹⁰.

“А в Сошанську була сім’я Цапи, шо в них по одному діти дівалися”¹¹.

“Була така сім’я 5 чи 6 дітей і до них бігав братів хлопчик. Старший син взяв вдарив його сокирою, а він впав і дуже кричав, а тоді мама наварила то діти наїлися. Мати цього хлопчика помішалася, жінку ту десь забрали, а дітей в деддом”¹².

Глибока релігійність, яка завжди була провідною складовою української ментальності, втрачала свою дієвість: “Їздила підвода, забирала людей попід тинами, кидали в одну яму і мертвих і напівживих. Кинуть, а воно ячить бідне, пока кончиться. Ой, горе!”¹³.

Апремська Олена Романівна розповідала: “На підводу забирали, воно ще бідне тріпається, ручками махає, ще такі живі були і кидали до ями. В селі Самгородок Іван Верняк був, на одній нозі, збирав на підводу, то прив’язував до дишля і тягнув, добивав, а вони бідненькі просяться: покиньте нас тут на дорозі! А він: ще завтра по вас їхати. А возив до лікарні до воріт, там раніше рів був, омивав будинок, а зараз горб, скільки там людей лежить, і тато мій теж там, а братіка на цвинтарі поховали, але не знаю де, ні хреста, ні могили”¹⁴.

“Була в селі жінка висока, здорова баба Мельник, яка жила біля кладовища, сьогодні засипали покойника, ще не смеркло, вона витягнула і їла з дітьми. І на Лисинці (вулиця в Самгородку) Пакульська Марія з’їла своїх дітей. Люди знали, бачили”¹⁵.

“Люди вмирили сім’ями, плакали, бо знали як поховали: без хреста, без труни і одягу”¹⁶.

“Моя сестричка Соня була тоді в 3 класі, я дивилась на неї й думала: “Щоб ти скоріше вмерла”. Вона померла, а я зараз світа не бачу, плачу за нею...”¹⁷.

“Якщо чужий, то там де помер десь на городі і закопали. Якщо були якісь рідні то завезуть на тачці, а на поминках посидять посумують і якщо мали за шо поставлять хрест. Одного хоронили на кладбищі, а чоловік такий вже слабкий, та й кажуть йому:

– Лягай, ти й так вже там.

А він:

– А ні, я ще похожу”¹⁸.

“Тато мій помер у 33, мені було 5 років, то я пам’ятаю що замотали в рядно, кинули на грабарку (віз – О.С.) а ми барвінку нарвали, та й повезли на цвинтар. Де похований не знаю”¹⁹.

Різко похитнулася в роки голодомору народна мораль та етика, яка постійно посідала чільне місце в звичаєво-правовій культурі українців: збільшилися масові крадіжки, люди вдавалися до самосудів (карали, калічили, на смерть забивали “зłodіїв”): “Худобу крали часто. Батько ночував кожну ніч біля коня. Одного разу видно заснув, до хліва через вікно залізли зłodії, розрізали коня і винесли через те ж вікно”²⁰.

“Не було ні котів, ні собак, ні мишей, ні жабів, навіть листя і трави. У нас була корова, спали з нею разом в хаті, бо це єдина надія на життя. А в сусідів корову вкрали, зимою взули у валянки і вивели з хліва, залишивши їх ні з чим”²¹.

Незважаючи на дуже складні умови, сиріт та підкинутих дітей намагалися брати односельчани, малодітні та бездітні родини. Численними були випадки, коли більш заможні господарі брали на виховання дітей у живих батьків: “В нас була корова, і тримали її в хаті, разом з усіма, давали всім по чуть молока, і годували сусідського хлопчика-сироту”²².

“Дівчина з гарною довгою і чорною косою вмирала, а її взяли на підводу кинули. Комусь захотілося відрізати для себе її косу. До неї – а вона очі відкрила. То якісь люди забрали її собі і відходили, вона от недавно померла”²³.

В роки голодомору практично не відзначали народних та релігійних свят, що були засобом стабілізації держави, інститутом для соціалізації людини. Малопоширеним явищем були ве-

сілля, родини, хрестини, “парубки та дівчата не збиралися на вечорниці, зовсім не співали”²⁴, що порушувало соціо-вікову динаміку суспільства. Адже відсутність компонентів святково-обрядової культури порушувало синкретичну єдність, цілісну систему традиційно-побутової культури. Очевидці згадують про це так:

“Втіхара робили хрестини. Попи переодягалися в простих людей, прийде до хати, одіне рясу і похрестить. А на свята так готовляться, що ні з чого, а щось зробить, бо це Великдень... На поминках посидять, посумують... В сім’ї була ай яка дисципліна, без батька, без матері шагу нікуди не зробиш, ні добра, ні зла, нічого не можна взяти без розрешення”²⁵.

Людям того часу було не до розваг і спілкування. Як свідчать жителі с. Самгородка: “Які вечорниці, бідні дивилися де б лободи наварити і наїстися. Батюшок не було десь поділись”²⁶.

Як відзначали народні та релігійні свята очевидці розповідали: “А на свято, на Паску, була жменя гороху і стільки ж муки, то мати горох стерла і зробила по пиріжку, то це таке було свято”²⁷.

“Советська власть заперещала святкувати, але святкували і дітей хрестили, батюшка приходив вночі, переодягався, а йшов як простий чоловік”²⁸.

“Ніяких празників, батюшок не було, з церкви зробили магазин”²⁹.

Представники влади втручалися в особисте життя селян, чинили свавілля до людей: “Зайшли до хати, рушники з образів познімали, образи порозбивали”³⁰.

Апремська Олена Романівна розповідала: “Ми мали жорна і корову, то в 1933 р. прийшли корову забрали, а жорна розбили, а ми плачемо. Прийшов дядько, каже: Романе, хай діти не плачуть, я візьму круг і зроблю жорна, то тато вмер, а ми жорнами цілий рік заробляли собі їсти”³¹.

Голод відбився на всіх сторонах життя суспільства, особливо на побуті. Сільське ремесло у 1932 – 1933 році відійшло на другий план, адже найперше, що хвилювало людей, – що і де можна поїсти. Але деякі спогади очевидців дали можливість скласти уявлення про рівень функціонування ремесел та промислів на Поділлі в часи голодомору.

Як свідчить донька шевця з с. Самгородок: “Татко сапожник був, влітку в колгоспі, а зимою шив чоботи, всі замовляли. Хтось приносив полатати, хтось пошити. А в 1933 р. не було з чого шити, то він лиш латав, за товч, може ще щось хто дасть, так і жили. А потім перестали ходити. Тоді татко взяв мамині шерстяні хустки, гарні такі, і спідниці, тай повіз на Кавказ міняти на хліб. Коли приїхав, то ноги попухли, тай мама більш не пустила. В кінці 1933 р. знов почали приносити взуття, в п’ятницю приносили, а в понеділок забирали. Страшно не любив, коли взуття під ноги кидали.

А у дядька Миколи була машинка, він шив одяг, тато пізніше працював з ним. В 1933 р. дядько Микола нічого не шив, ніхто не заказував. Приходили лиш по олію, якусь ниточку треба, або по каганець, це – якщо дуже необхідно. А так, темно – лягай спати, видно – вставай, йди трави нащупай, акації нарви, щоб щось поїсти, цілий день шукаєш”³².

В 1933 р. люди не сиділи без роботи, не чекали смерті, хто міг той працював.

Очевидці з с. Самгородок розповідали: “Аякже, і в голод робили. Коноплі сіяли, били, чesали, пряли, мотали, а в селі були ткачі, ото їм віднесеш, даси щось, то вони і ткали”³³.

“І ткали в 1933 р., адже це не скоро, цілий рік треба. Візьмемо те полотно у бузину викрасимо, тай спідниця готова і босоніж. В кого були коноплі, то щось робили, одягатися ж треба. А так старий одяг перешивали, і в старому ходили, не до того тоді було. Ходили в тому, що залишилося, з плеча на плече, одне зняло друге оділо”³⁴.

Старожили с. Самгородка згадували про вбрання, яке носили в 1933 р.: “А я дівка була, мама полотно візьме в бузину викрасить і спідниця така, а сама боса, холодно”³⁵.

“Зимою холодно, чоботи нема за що полатати, обмотаєш гонучами, тай підеш на роботу. Доношували старе”³⁶.

В голод була потреба в домашньому начинні, тобто виготовлення макогонів, якими розтирали зерно, насіння, листя; варешки (великі ложки – О.С.), ложки, сита. Адже, якщо люди щось могли роздобути поїсти, так це товч на фермах, а її треба було просіяти, відділити муку від зерна.

Щодо гончарних виробів мені казали: “Була цегельня, а там робили тарілки, макітри, горщики, глечики. В голод теж робили, але дуже мало і ніхто майже не купував, не треба було, бо не мали що їсти”³⁷.

Комнезами, ті, що забирали останнє в людей – розбивали жорна, забирали реманент у кустарів³⁸, через що багато з них переставали працювати, не маючи змоги і потрібних знарядь праці.

Як тільки почався голод на селі, кустарі не маючи ринку збуту своїх товарів та послуг, не маючи землі, теж почали вмирати.

До 1 грудня 1932 року обліку жертв ніхто не здійснював.

Аналогічна ситуація була і в інших населених пунктах Поділля. За далеко неповними даними, почерпнутими із звітів сільських рад, про кількість померлих кустарів, дізнаємося: станом на 15 лютого 1933 року в Немирові померло 7 кустарів, у Тульчині – 47 смертних випадків, у Проскурові – 22 випадки³⁹.

Невідомо, скільки ми втратили обдарованих і талановитих майстрів на Поділлі за один 1933 рік. Вони могли б навчати підростаюче покоління і дивувати світ своїми виробами.

Незважаючи на утиски з боку влади, народні маси відображали стан тогочасного побуту та умов життя за допомогою фольклору – складника духовної культури. Суцільна колективізація, нереальні плани хлібозаготівлі, жорстокі методи загального примусу, голод знаходили відображення в усній народній творчості.

Куди йдеш, куди йдеш,
Куди шкандибаєш?
Іду в Соз на поправку
Хіба ти не знаєш?
Батько в Созі, мати в Созі,
Діти плачуть по дорозі.
Нема хліба, нема сала,
Бо Совецька власть забрала.
Вийду я на город,
Подивлюсь на грядку.
Ой пішов би я у Соз
Там нема порядку.
Оддав коні, оддав воза,
А сам седю коло Соза;
Бо у Созі добре жить
Один робе, дев'ять спить⁴⁰.

Особливої популярності набули частівки, що віддзеркалювали загальне злиденне життя селян та їхню незахищеність перед місцевим керівництвом: Голодне життя народ так оспівав у частівках:

Встань, Володю, подивися,
До чого ми дожилися:
Ні корови, ні свині,
Тільки Сталін на стіні⁴¹.

* * *

Батьку Сталін, подивися,
Як ми в созі розжилися:
Хата раком, клуня боком,
Троє коней з одним оком.
А на хаті серп і молот,
А у хаті смерть і голод,
Ні корови, ні свині,
Тільки Сталін на стіні.
Не шукайте домовину,

Батько з'їв свою дитину.
З бучом ходить бригадир,
Виганяє на Сибір⁴².

Особливу увагу слід приділити вивченню способів виживання населення в часи голодомору. Як свідчать люди, що пережили голод 1932 – 1933 рр. у с. Самгородок: “Тітка дасть мені лапців з (млинці з листя – О.С.) вишень і з лободи і бутилку молока. Я піду корову пасти, молоко вип’ю, а ці лапці викину і до вечора живу. А дядькові-бригадирові давали кусочок хліба на роботі, то йому було легше”⁴³.

Люди у селах біля річок рятувалися ловлею риби. Зі свідчень Кухар Надії Миколаївни: “А ми бідні, голодні, равлики їли, черепахи такі круглі, знаходили в річці, а найгірше весною, вже нічо не було. Брали рапс, толочили в макітрі і пекли, ні солі, нічо”⁴⁴.

Ланова Надія Романівна, яка теж жила біля річки в 1933 р., розповідала: “Тато ловив рибу, мальок лишав нам їсти, а велику пішов обмінював на сито і макогона, і у євреїв обмінював на риб’ячий жир, щоб було на чому пожарити мальок”⁴⁵.

У с. Самгородку, як і у багатьох містечках Поділля, було багато євреїв. Ланова Надія Романівна, мати якої працювала у єврея, розповідала: “Він бачить що жінки роблять, то дасть муки, круп. Мама прийдуть, візьмуть жменьку муки, буряк, солі і печеться, похоче на коров’яка, але їли. Ми одне від одного не ховались їсти. А я пішла на город, там був мак, ще зелений, то я дві маківки з’їла, то такий сон склонив, спала на дорозі. Тато рибу ловив і міняв євреям на макуха і з нього бурду варили. А мальок сікачем посічем, трохи картошки і на риб’єму жиру, то це було саме вкусніше”⁴⁶.

Подекуди в селах сільська влада таємно давала селянам хоч зіпсовані продукти.

Зі слів жительки с. Самгородок: “В сільські раді отсипне виписували, Житкевич такий був, – гнилу квасолю, горох давали, щоб ми їли”⁴⁷.

Бойко Марія Яківна про життя в 1933 р. казала: “Ми корову обмінювали на зерно. А тато забрав мамині золоті сережки і обмінював на 20 кг білої муки, то як вже хтось заслаб, то мама коржика спече чи галушок”⁴⁸.

Сташевська Атноніна Іванівна, якій у 1933 р. було вісімнадцять років, ходила на роботу у колгосп в с. Самгородок. “Я сапаю висадки (буряк, посаджений на насіння – О.С.), вирву буряк, а нам тюльки дадуть, то я їм з буряком”⁴⁹.

Ільчук Євдокія Василівна згадувала: “Ми з мамою на висадки ходили в с. Красну, то мама мені під хустку буряка і собі, то несемо додому два буряка. Ходили по полях збирали гнилу картоплю, мати розується, а я в ці холяви бараболі накраду і ледве йду. Потім дерли і їли, то я зараз дереуни не їм, я вже наїлася”⁵⁰.

Селяни використовували в їжу “траву, бур’ян, листя з акації, гичку, яблука”⁵¹.

Голодомор... Це страшне слово уособлює смерть, муки, невимовне горе і страждання... Скільки життів втрачено, скільки сліз виплакано, скільки пісень не доспівано! Це одна із найжахливіших сторінок нашої історії, про яку ми не можемо і не маємо права забувати.

Народна пам’ять – невичерпне джерело. Поки існують свідки, очевидці, ми повинні якомога ретельніше зафіксувати від очевидців малодосліджений фактичний матеріал про специфіку життєдіяльності населення 30-х рр. ХХ ст.

¹ Сергійчук В. І. Як нас морили голодом. – К., 1996. – 129 с.; Сергійчук В.І. Як нас морили голодом. Вид. 2-е доповнене. – К., 2003. – 252 с.

² Борисенко В.К. Куца наша пам’ять. (Етнографічно-фольклорні матеріали про радянську владу в Україні) // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Випуск 12. – К., 2002. – С. 101–102.

³ Зап. автором 2002 р. від Кухар Надії Миколаївни, 1917 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.

⁴ Державний архів Вінницької області. (Далі – ДАВО).– Ф. Р-595. – Оп. 5. – Од. зб. 66. – Арк. 4.

⁵ Зап. автором 2002 р. від Ільчук Євдокії Василівни, 1922 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.

- ⁶ Зап. автором 2002 р. від Бойко Марії Яківни, 1919 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ⁷ Там само.
- ⁸ Зап. автором 2002 р. від Сташевської Антоніни Іванівни, 1915 – 2003 рр., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ⁹ Зап. автором 2002 р. від Новіцького Юліана Миколайовича, 1926 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ¹⁰ Зап. автором 2002 р. від Лук'янчук Юзефи Карлівни, 1914 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ¹¹ Зап. автором 2002 р. від Сташевської Антоніни Іванівни, 1915 – 2003 рр., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ¹² Зап. автором 2002 р. від Бойко Марії Яківни, 1919 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ¹³ Зап. автором 2002 р. від Лук'янчук Юзефи Карлівни, 1914 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ¹⁴ Зап. автором 2002 р. від Аpremської Олени Романівни, 1914 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Зап. автором 2002 р. від Кухар Надії Миколаївни, 1917 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ¹⁷ Зап. автором 2002 р. від Сташевської Антоніни Іванівни, 1915 – 2003 рр., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ¹⁸ Зап. автором 2002 р. від Новіцького Юліана Миколайовича, 1926 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ¹⁹ Зап. автором 2005 р. від Новіцької Веліни Вікторівни, 1928 р. н., с. Красне Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ²⁰ Зап. автором 2002 р. від Бойко Марії Яківни, 1919 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ²¹ Зап. автором 2002 р. від Мельник Олени Іванівни, 1925 р. н., с. Софіївка Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ²² Там само.
- ²³ Зап. автором 2002 р. від Лук'янчук Юзефи Карлівни, 1914 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ²⁴ Зап. автором 2002 р. від Новіцького Юліана Миколайовича, 1926 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Зап. автором 2002 р. від Кухар Надії Миколаївни, 1917 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ²⁷ Зап. автором 2002 р. від Ільчук Євдокії Василівни, 1922 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ²⁸ Зап. автором 2002 р. від Ланової Надії Романівни, 1923 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ²⁹ Зап. автором 2002 р. від Кухар Надії Миколаївни, 1917 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ³⁰ Зап. автором 2002 р. від Сташевської Антоніни Іванівни, 1915 – 2003 рр., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ³¹ Там само.

- ³² Зап. автором 2002 р. від Бойко Марії Яківни, 1919 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ³³ Там само.
- ³⁴ Зап. автором 2002 р. від Черниш Надії Вікторівни, 1922 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ³⁵ Зап. автором 2002 р. від Аpremської Олени Романівни, 1914 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ³⁶ Зап. автором 2002 р. від Ланової Надії Романівни, 1923 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ³⁷ Зап. автором 2002 р. від Ільчук Євдокії Василівни, 1922 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ³⁸ Зап. автором 2002 р. від Аpremської Олени Романівни, 1914 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ³⁹ ДАВО. – Ф. Р-489. – Оп. 2. – Од. зб.151. – Арк. 2.
- ⁴⁰ Валентина Борисенко Куца наша пам'ять // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Випуск 12. – К., 2002. – С.101.
- ⁴¹ Зап. автором 2005 р. від Новіцької Веліни Вікторівни, 1928 р. н., с. Красне Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ⁴² Зап. автором 2002 р. від Сташевської Антоніни Іванівни, 1915 – 2003 рр., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ⁴³ Зап. автором 2002 р. від Черниш Надії Вікторівни, 1922 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ⁴⁴ Зап. автором 2002 р. від Кухар Надії Миколаївни, 1917 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ⁴⁵ Там само.
- ⁴⁶ Зап. автором 2002 р. від Ланової Надії Романівни, 1923 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ⁴⁷ Зап. автором 2002 р. від Аpremської Олени Романівни, 1914 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ⁴⁸ Там само.
- ⁴⁹ Зап. автором 2002 р. від Сташевської Антоніни Іванівни, 1915 – 2003 рр., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ⁵⁰ Зап. автором 2002 р. від Ільчук Євдокії Василівни, 1922 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.
- ⁵¹ Зап. автором 2002 р. від Новіцького Юліана Миколайовича, 1926 р. н., с. Самгородок Козятинського р-ну Вінницької обл.